

ЦИФРОВІ ФОНОГРАМИ ЯК ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розглядаються можливості використання цифрових фонограм у процесі доказування по кримінальних справах.

Ключові слова: докази, цифрові фонограми, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність.

Рассматриваются возможности использования цифровых фонограмм в процессе доказывания по уголовным делам.

Ключевые слова: доводи, цифровые фонограммы, судебная експертиза, оперативно-разыскная деятельность.

The possibilities of the using digital phonograms in the process of proving in criminal cases are considered.

Key words: evidence, digital phonograms, judicial examination, operatively-search activity.

Постановка проблеми. Вивчення правозастосовної практики свідчить про стійку тенденцію зростання використання оперативно-технічних засобів для потреб кримінального судочинства. Широке застосування технічного засобу в правозастосовній практиці обумовило до нього нові вимоги, а саме необхідно було збільшити цілісність запису на одиницю довжини, прискорення доступу до записної інформації і зменшення циклу запис-відтворення-запис підвищення надійності систем магнітного запису і якості відтворення записної інформації. Все це привело до розробки звукозаписних пристроїв на новій цифровій основі.

Стан дослідження. Тепер проходить інтенсивний процес впровадження цифрової аудіо- і відеотехніки у слідчу і експертну практику. Перед ученими і практиками виникає ряд питань щодо правової регламентації її застосування. Тому дуже важливо їх належним чином висвітлити у спеціальній літературі.

Слід відзначити, що окремі питання, які стосуються використання матеріалів магнітного запису в кримінальному процесі, дослідили В.П. Бахін, М.С. Вертезаєв, В.І. Галаган, Л.І. Громенко, Е.О. Дідеренко, А.Я. Дубинський, Ю.Ф. Жариков, А.В. Іщенко, Е.Ф. Лук'яненко, М.М. Михиєнко, Ю.І. Орлов, Б.Г. Розовський, М.В. Салтевський, О.П. Снігирьов, С.М. Стахівський, В.Т. Тертишник, М.Є.Шумило та ін. Проте ще чимало аспектів регламентації застосування фонограм у процесі доказування потребують поглибленого розгляду у теоретич-

ному й практичному контекстах, тому доцільно якимось чином заповнювати прогалини, що є у кримінальному законі. Особливий наголос у цьому зв'язку слід зробити на важливості правового обґрунтування застосування саме цифрових фонограм, що, на нашу думку, дозволить ефективно здійснити боротьбу зі злочинністю.

Виклад основних положень. Сучасна судова і експертна практика свідчить, що залучення до кримінальної справи як докази цифрових фонограм вже само по собі є приводом для сумнівів в їх достовірності. Це пояснюється рядом причин.

По-перше, існує думка, що цифрові фонограми взагалі не можна залучати до матеріалів кримінальних справ як докази, оскільки їх легко можна підроблювати, а підробку не можна виявити в ході експертизи. Такі застереження можна почути не тільки від громадськості, адвокатів, а й від працівників правоохоронних органів. Стверджують, що цифрові фонограми і інші матеріали, які передаються в електронному вигляді мережами зв'язку, включаючи Інтернет, взагалі доказами не є, оскільки неможливо уникнути їх фальсифікації, адже технічні засоби щодо виявлення монтажу і інших змін не достатньо чутливі і надійні. До того ж тепер у співробітників державних експертних підрозділів нема належних науково обґрунтованих методик і засобів виявлення ознак електронного монтажу.

По-друге, не оспорюючи принципову можливість виготовлення цифрових фонограм за допомогою монтажу, багато фахівців пропонують різні способи захисту: накладати спеціальні реквізити (наприклад, цифровий електронний підпис), додавати у фонограму додаткові сигнали (наприклад, якісь фонові шуми, що начебто дозволяють детектувати будь-яке вторгнення у зміст фонограми) і т. п. Проте ці пропозиції не розв'язують істотно проблеми, оскільки не гарантують цифрові фонограми від підробки. Відомо, що захист можна «обійти» або «зламати», а підмішування шумового компоненту такої потужності, щоб вона чітко виділялася статистичними методами з цифрової фонограми, але не була чутна при відтворенні звукозапису, не виключає принципової можливості її фальсифікації.

Потрібний інший підхід, що в принципі унеможливує вторгнення і зміни даних, записаних в цифровій формі, або впровадження нових технологій експертного дослідження, що дозволяють надійно і об'єктивно усунути сумніви в достовірності цифрових фонограм. Наприклад, поетапна реєстрація всієї інформації про ідентифікаційні вла-

стивості, виробництво, зберігання і рух аудіофайлу від користувача до користувача, аж до дослідження в судовому засіданні.

Водночас навряд чи можна погодитися з тим, що аналогові фонограми надійніші як докази. І не тільки тому, що така позиція породжує нові проблеми (трапляється, що слідчому і до суду під виглядом оригіналів направляють аналогові фонограми – копії цифрових аудіозаписів, що виявляється при проведенні експертизи). Але ще і унаслідок того, що для фальсифікації аналогової фонограми хоча і потрібна більша майстерність фальсифікатора, але здійснити її цілком можливо. Тому аналоговий звукозапис сам по собі достовірність записаної інформації не гарантує [1, с. 649].

З процесуальних позицій ніякої різниці між цифровими і аналоговими фонограмами нема. Як будь-які докази вони повинні і можуть бути перевірені судом з огляду на їх відносність, допустимість і достовірність. Принципова відмінність цифрових фонограм від аналогових полягає лише в тому, що встановити їх автентичність в ході експертизи значно складніше, а за деяких умов – навіть не можливо. Річ у тому, що перше, що повинен встановити експерт, чи є оригіналом або копією представлена фонограма. Якщо за аналоговим записом це зробити можна (відомо, що кожна копія перезапису в аналоговому вигляді значно гірша за якісними параметрами, ніж оригінал), то за цифровими фонограмами питання оригінал-копія з очевидністю втрачає сенс, оскільки якість цифрової копії нічим не відрізняється від оригіналу. Друге, що повинен зробити експерт, це встановити відповідність слідів звукозаписного пристрою, відображених на фонограмі, з тим апаратом, який використовувався для звукозапису. Для аналогових фонограм це майже завжди можливо, оскільки для звукозапису використовуються в основному переносні диктофони і магнітофони, які вилучаються в оператора і на запит експерта можуть бути йому надані. Але для багатоканальних цифрових реєстраторів, за допомогою яких здебільшого проводиться прослуховування і звукозапис телефонних переговорів в ході оперативно-розшукових заходів, це практично неможливо. Водночас для достовірного вирішення питання про наявність або відсутність ознак монтажу і копіювання, дослідження властивостей і характеристик пристрою, використаного для виробництва фонограм, обов'язкове. Неповнота і недоброякісність використаних для експертизи матеріалів (наприклад, аналогових копій цифрових фонограм невідомого походження), викликають цілком слушні сумніви щодо правильності висновків, позбавляють висновок експертів доказового значення [2, с. 35].

А тому нерідко виникають проблеми як із залученням цифрових фонограм до матеріалів кримінальних справ, так і при проведенні їх експертних досліджень. Показовим у цьому сенсі є приклад експертизи, проведеної міжнародною експертною комісією на т. зв. «плівках майора Мельниченка», що містять докази нібито причетності експрезидента Кучми до замовлення убивства журналіста Гонгадзе. Висновки експертної комісії були однозначні – на експертизу надійшли не оригінали фонограм, а копії, скомплектовані з фрагментів декількох розмов, мали явні ознаки цифрові обробки, перезапису і комп'ютерного електронного монтажу. Природно, про яке-небудь доказове значення таких «плівок» говорити не доводиться.

Інший приклад не менш типовий. На фоноскопичну експертизу скеровано компакт-касети, що містять телефонні переговори співробітника міліції, який вимагав у родичів обвинуваченого, що був під вартою, хабар за припинення кримінальної справи. Експерти виявили ознаки цифрової обробки фонограм і встановили, що фонограми на аудіокасетах були копіями. При цьому явних слідів монтажу не було виявлено, хоча репліки були логічно не зв'язані і не відповідали темі розмови. У судовому засіданні експерти підтвердили, що вони дійсно могли не виявити можливі ознаки комп'ютерного монтажу через відсутність в їх розпорядженні необхідних технічних засобів. Висновок про відсутність ознак монтажу був зроблений експертами в межах чутливості устаткування, що було у них, і не гарантував автентичність фонограм. Не маючи можливості упевнитися в точності копій шляхом порівняння з оригіналами, експерти не могли виключити можливість внесення будь-яких змін у зміст початкових цифрових фонограм при їх перезаписі на аналогові касети. В результаті отримані при проведенні оперативно-технічних заходів фонограми були визнані судом неприпустимими доказами [3].

Таким чином, у разі залучення до матеріалів кримінальних справ фонограм на цифрових носіях або аналогових копій, зроблених з цифрових фонограм, виникають часто слушні сумніви в їх достовірності, що призводить до звуження доказової бази звинувачення. Багато в чому це пов'язано з особливостями цифрового запису мовного сигналу і можливостями фальсифікації доказів, що розширилися, приховування слідів монтажу й інших змін первинного змісту цифрових фонограм. Слід мати на увазі, що тепер дуже змінилися техніка звукозапису і комп'ютерні технології. З'явилася можливість комп'ютерного синтезу голосу і цілих фраз, задалегідь задавши параметри диктора. Зловмисники порівняно легко, з невеликими тимчасовими і фінансовими ви-

тратами можуть сфальсифікувати фонограму, виготовивши розмову потрібного змісту. При цьому навіть не потрібно використовувати складний комп'ютерний голосовий синтез або застосовувати витончені методи нелінійного і внутрішньомовного монтажу, «складаючи» потрібний текст з окремих звуків або слів. Достатньо злегка відредагувати контекст буденної розмови, видаливши окремі слова і фрази, щоб нейтральні слова, наприклад, «документи» або «матеріали», набули сенс іномовлення, а учасники переговорів почали виглядати вимагачами або хабарниками. При цьому сліди редагування цифрових даних можуть бути зовсім відсутніми або бути приховані [4, с. 18].

Мабуть, не випадково експерти все частіше вдаються до формулювання «ознак монтажу не виявлено», що не є позитивним категоричним висновком, оскільки не встановлює факту автентичності фонограми, не гарантує її незмінності. Довести ж експертним шляхом, що цифрова фонограма не виготовлена шляхом монтажу, можна лише у разі, коли фонограма записана конкретним цифровим пристроєм, який не дозволяє маніпулювати даними, тобто не дозволяє записати в свою пам'ять або на знімний носій заздалегідь підготовлений (і/або змінений) звуковий файл.

Не менш серйозні проблеми виникають і при дослідженні фонограм переговорів у мережах стільникового зв'язку. Основна проблема має принциповий методологічний характер і полягає в тому, що за допомогою кодека цифрового пристрою може фіксуватися не природний натуральний голос людини, а синтезований мовний сигнал, з якого алгоритмом кодування вилучено багато істотних ідентифікаційно і діагностично значущих ознак, що характеризують голос і мову, акустичні обставини і канал телефонного зв'язку. Багато цифрових звукозаписних пристроїв конструктивно побудовано так, що вони при оцифруванні мови, прибирають з мовного сигналу значну кількість інформації про індивідуальні властивості голосу і мови диктора. А в деяких пристроях, наприклад, у мобільних телефонах і цифрових диктофонах, замість мови людини передається набір кодових сигналів, що є не нативною (природною, натуральною) мовою, а її математичною моделлю. У зв'язку з цим потрібно переосмислити центральне для криміналістики поняття «сліду» стосовно подібних фонограм, в яких реальний слід голосу мови індивіда не відображається, а синтезується по якійсь математичній моделі, адекватність якої також підлягає перевірці і верифікації.

До того ж, мовний сигнал на виході процедури кодування (декодування) за алгоритмом GSM у стільниковому зв'язку має ділянки

розриву безперервності передачі мовного сигналу в паузах між репліками абонентів. Заповнення цих ділянок припинення передачі корисного сигналу здійснюється однорідним штучним сигналом «комфортного шуму». Така специфіка мовного сигналу створює нові проблеми при виявленні ознак монтажу. Якщо допустити, що монтаж фонограми здійснюється на основі однієї або декількох фонограм переговорів абонентів у стільниковій телефонній мережі GSM, то при розміщенні монтажних переходів у паузах між репліками абонентів, виявлення слідів монтажу стає складним експертним завданням, що вимагає прецизійного вимірювального устаткування. Відрізнити ділянки, вставлені самим алгоритмом кодування GSM при передачі сигналу, від ділянок шуму разом із репліками, штучно вставленими при монтажі, практично неможливо. В усякому разі, у місцях таких монтажних переходів нема клацання, скачування рівня і частотного діапазону шумів, імпульси включення (виключення) апаратури запису, обрив слів або фраз, порушення логічної єдності розмови, тобто всі ті ознаки, пошук яких зазвичай здійснюють експерти при дослідженні на предмет виявлення ознак монтажу фонограм.

Якщо ж змонтована фонограма була повторно пропущена через телефонну мережу, що може додати їй природний безперервний шум телефонного каналу, а потім переписана на аналоговий носій, то це ще більше затрудняє виявлення слідів фальсифікації доказів. При копіюванні цифрової фонограми, маніпуляції модифікації і монтажу на аналоговий носій вторинні ознаки монтажу або інших вторгнень в зміст бесід також можуть бути втрачені або замасковані. Традиційні методи дослідження на предмет монтажу фонограм недостатні. Насамперед це пов'язано з тим, що при відновленні фонограм з метою згладжування проводиться пост-фільтрація відновленого сигналу. З цієї причини, а також унаслідок неадекватності передачі імпульсних сигналів втручання у файли фонограм проявляє себе тільки на контекстно-залежному (лінгвістичному) рівні [5, с. 168].

Висновок. Таким чином, цифровий запис істотно відрізняється від аналогового звукозапису. Принципова відмінність цифрової фонограми від аналогової полягає в можливості внесення до неї таких змін, які простіше приховати при копіюванні, а значить, вони можуть бути не виявлені при проведенні експертизи.

З погляду криміналістики і судової експертизи найважливіші такі властивості цифрових фонограм, як можливість спотворення голо-

сових слідів при передачі і реєстрації (стиснення, кодування, синтез), простота монтажу і внесення змін при зберіганні і перезаписуванні. Це означає, що за відсутності обов'язкових реквізитів цифрової фонограми (наприклад, контрольних сум файлу початкової цифрової фонограми), сумніви у незмінності і достовірності інформації, зафіксованої на фонограмах, залучених до матеріалів кримінальної справи як докази, можуть бути не усуненими.

Вирішення проблеми бачиться в неухильному дотриманні всіх процесуальних процедур отримання і залучення цифрових фонограм до матеріалів кримінальної справи, що дозволяє в умовах судочинства перевірити їх достовірність.

1. Корнієнко М.В. Сучасні засади протидії спеціалізованих підрозділів ОВС організованій злочинності: монографія / М.В. Корнієнко. – К.: НАВС, 2001. – 650 с.

2. Горшев Л.Г. Анализ поведения людей и методика моделирования претпологаемой ситуации / Л.Г. Горшев. – М, 1993. – 45 с.

3. Галяшина Е.И. Судебная фоноскопическая экспертиза / Е.И. Галяшина. – М., 2001. – 280 с.

4. Волков В.Г. Ковальов А.В. Тепловизионные приборы нового поколения / В.Г. Волков, А.В. Ковальов // Спецтехника. – 2002. – № 1. – С. 17–19.

5. Громовенко Л.І. Одержання оперативно-розшукової інформації технічними засобами: монографія / Л.І. Громовенко, Ю.Ф. Жаріков, І.П. Козаченко. – К.: НАВС, 1999. – 220 с.